

У червні 1917 року II Всеукраїнський військовий з'їзд зібрав депутатів від 1 млн 390 тис. вояків-українців, що перебували в російській армії. А вже у лютому 1918-го Центральна Рада практично не мала військ. Семи тисячам червоних бійців командарма Муравйова під Києвом протистояла збірна команда з різних загонів чисельністю трохи більше ніж 2 тис. осіб

Найбільшим із тих загонів (400 осіб) були Київські вільні козаки (цивільні добровольці). Командував обороною отаман Київського вільного козацтва інженер Михайло Ковенко – цивільна людина. Чому так сталося? Відповідь на це запитання дає ознайомлення з долею найчисельнішої й боєздатної частини УНР того періоду – 1-го Українського корпусу генерал-лейтенанта Павла Скоропадського.

Генерали-українізатори

У середині липня 1917 року командувач 8-ї російської армії і майбутній Верховний Головнокомандувач російської армії генерал від інфантерії Лавр Корнілов наказав командувачу 34-го армійського корпусу і майбутньому гетьманові Української Держави генерал-лейтенанту Павлу Скоропадському українізувати підлеглий йому корпус. Генерал Скоропадський у відповідь зазначив, що українізацію корпусу він вважає зайвою, навівши низку аргументів. Проте командувач армії його побоювань не поділив. «Ви українізуєте свої дивізії, я вам поверну 56-ту і у вас буде дивовижний корпус», – запевнив командувач армії.

Така дивна ситуація, коли генерал-росіянин наказує генералові-українцеві українізувати його війська, а той опирається, склалася не випадково. Кожен із генералів керувався своїми мотивами. Генерал Корнілов на той час уже стикнувся зі стихійною українізацією окремих частин російської армії і знав украй цікаву обставину – українізовані частини виявлялися напрочуд стійкими до більшовицької пропаганди. «Українці як у 70-й дивізії, так і в частинах 21-го корпусу (майже цілком українізованого) різко вирізнялися серед інших товаришів своїми розумом і врівноваженістю та трималися осторонь, не піддаючись більшовизму», – свідчив командувач 37-го армійського корпусу генерал Будберг.

Проте з дзвіниці генерал-лейтенанта Скоропадського, українця і нащадка давнього гетьманського роду, ситуація виглядала дещо інакше. По-перше, він бачив, що головними провідниками українського руху були соціалістичні партії з Центральної Ради, ідеологія яких сіяла лише анархію та хаос. Генерал аж ніяк не хотів, щоби під вивіскою українізації в його корпусі закріпилися б соціалістичні агітатори, які швидко б підірвали дисципліну, що, у свою чергу, призвело б до невиправданих втрат на передовій. «Для мене важливо,

якщо українізувати, то щоби це справді була українізація, тобто щоби до мене прийшли люди, просякнуті ідеєю українства, щоби були хорошими бійцями, а не якимось непотребом, як-то дезертирами тощо, які, прикриваючись всілякими вивісками, думають лише про те, як би не потрапити під вогонь противника», – писав генерал Скоропадський в листі до генерал-квартирмейстера Південно-Західного фронту генерала Раттеля.

А підстави не довіряти Центральній Раді у генерала Скоропадського були неабиякі. Інший сучасник тих подій, командувач 6-го армійського корпусу і майбутній Військовий міністр УНР генерал Олександр Греков своє відвідування Генерального Секретаріату з військових справ Центральної Ради описав так: «Генерал Бобровський... якоюсь мірою, але вкрай обережно, схарактеризував мені первинний хаос, що панував у Секретаріаті. Виявляється, тут кожен діяв на свою голову без будь-якої правильної організації роботи, підлеглих та звітів... Петлюра... прийняв мене офіційно і холодно-шанобливо. В кімнаті були ще п'ять чи шість людей різного віку, які, не соромлячись присутності «отамана», курили і гучно спілкувалися між собою».

По-друге, і це теж було важливе, генерал Скоропадський чудово розумів, що захоплення генералів-росіян українством могло дуже швидко вщухнути. Звинувачення у сепаратизмі тоді посипалися б не лише на нього, а й на його підлеглих. І він не помилюся. Вже за місяць командувача корпусу викликали до штабу Південно-Західного фронту, де генерали Марков і Денікін (майбутній лідер Добровольчої армії) вимагали від нього пояснень. Генерал Скоропадський згадував: «На моє щастя, я... наказав ад'ютантові вести з собою детальну справу українізації корпусу... Тому, коли Марков у присутності головнокомандувача Денікіна звертався до мене із питанням: «А на яких підставах ви це зробили?», я мовчки вказував на папірець, підшитий до моєї справи... Обидва ці генерали були вкрай незадоволені українізацією корпусу».

У вересні 1917 року, після провалу Корнілівського заколоту, Тимчасовий уряд скасував рішення про українізацію військових частин російської армії. Центральна Рада на це не відреагувала. А генерал Скоропадський продовжував українізацію корпусу вже на власний страх і ризик.

Український корпус

Не можна сказати, що українізація відбувалася гладко. 34-й армійський корпус – близько 30 тис. солдатів та офіцерів, мав у своєму складі три стрілецькі дивізії – 104-ту, 153-ту та 156-ту. 104-та дивізія була дивізією 3-ї черги – сформованою вже під час війни у зв'язку з потребами фронту. 153-та та 156-та дивізії були дивізіями 4-ї черги. «Дивізії 4-ї черги були мертвонародженими. Якби компанія 1917 року відбувалася за нормальних умов, вони все одне нічим себе не проявили б», – так схарактеризував їх історик Антон Керсновський. Такі характеристики говорять самі за себе. 34-й корпус не мав ані якогось якісного особового складу, ані давніх традицій, ані досвідчених командирів середньої ланки.

Власне, й управління 34-го армійського корпусу теж було сформоване під час війни. Те, що генерал Скоропадський після командування елітною 1-ю гвардійською

кавалерійською дивізією потрапив саме на такий корпус, можна пояснити якраз бажанням командування посилити не надто боєздатний корпус досвідченим командувачем. Корпус зіткнувся з тими самими проблемами, що й вся армія в той час: падіння дисципліни, спроби уникнути передової, мітинги у частинах тощо. Саме в таких умовах 25 липня 1917 року корпус генерала Скоропадського був відведений у Меджибіж, де розпочалася його українізація.

Усіх офіцерів було наказано передати у 41-й армійський корпус та замінити їх офіцерами-українцями. Павло Скоропадський підійшов до наказу творчо і відправив з корпусу всіх членів полкових комітетів – росіян. Командирів-росіян він передав не всіх, а лише бовдурів та впертих «єдинонеділимщиків».

Перші українські поповнення порадували командувача. «Було особливо приємно, що серед цих українців не було озлоблених, невдоволених, розпропагандованих осіб, всі дивилися весело і хотіли працювати. Запеклі націоналісти, та й годі», – читаємо в мемуарах майбутнього гетьмана. Проте невдовзі до корпусу стали надходити призовники, добряче розбурхані соціалістичною пропагандою. Спалахнули сутички між новоприбулими офіцерами-українцями (переважно молоденькими прапорщиками) та старожилами дивізій. Щоби усунути ці проблеми, в корпусі були створені офіцерські курси та посилені унтер-офіцерські школи. Молодим офіцерам давали поглиблені знання військової спеціальності, і недовіра між ними та дивізійними старожилами помалу стерлася.

Незабаром це дало чудові результати: «Якийсь агітатор встиг зібрати мітинг... але тут українське національне почуття взяло гору. Негайно поїхали і прапорщики, і солдати з усіх комітетів, казали відповідні промови, а коли не допомогло й це, то попросили послати військову силу, і мітинг був розігнаний». Ахіллесовою п'ятою корпусу було дуже погане постачання та брак досвідчених офіцерів середньої ланки – з інших частин їх просто не надсилали. Нестачу командирів командувач корпусу виправив особисто, поїхавши до Генерального Секретаріату і набравши всіх офіцерів-українців, згодних служити під його рукою. Постачання ж, яке мала забезпечувати Центральна Рада, так і лишилося жалюгідним.

На заваді червоним

7 листопада 1917 року у Києві дізналися про більшовицький переворот у Петрограді. Вже 10 листопада на вулицях Києва точилися бої між прибічниками червоних та Тимчасового уряду. Центральна Рада в таких умовах обрала нейтралітет – командувач Київського військового округу підполковник Віктор Павленко зібрав вірні Україні загони біля будинку, де засідала ЦР і надіслав сигнал українізованим частинам на фронт. 13 листопада, коли прибічники Леніна та Керенського уже виснажили одне одного, до Києва залізницею прибули полки імені Хмельницького, імені Полуботка, імені Грушевського та 413-й та 414-й полки 1-го Українського корпусу генерала Скоропадського. Такий військовій силі більшовики просто не мали що протиставити. Перемога Центральної Ради була тверда і переконлива.

Проте закріпити свою перемогу соціалісти з Центральної Ради не забажали. Більшовицькі комітети не зазнали жодних репресій – для соціалістів з ЦР вони були ідейними товаришами. Напівлегально вони існували в Києві аж до січня 1917 року. Тоді вони завдали удару в спину українським солдатам, що вже відбивали атаки червоних горлорізів Муравйова. А тим часом генерал Скоропадський опинився у вкрай непростій ситуації. З одного боку, його корпус лишався штатною частиною Російської армії і продовжував отримувати накази від її командування. З іншого – як Український корпус він мав узгоджувати свої дії з Генеральним Секретаріатом Центральної Ради. Командування армії вимагало відправити корпус на фронт. Генеральний секретар ЦР з військових справ Симон Петлюра офіційно жодних заперечень проти цього не висловлював. Власне, ніякої незалежності у той час Центральна Рада не вимагала, навіть III Універсал заявляв про автономію України у складі Росії.

Проте водночас посланці Петлюри приїздили в батальйони корпусу, поширювали соціалістичну пропаганду і закликали солдатів їхати не на фронт, а до Києва. Центральна Рада заходила формувати з українізованих частин дві Сердюцькі дивізії. Поповнення для цих дивізій вона явно вирішила добути коштом корпусу Скоропадського. Тим часом в арміях Південно-Західного фронту утворилися більшовицькі Військово-революційні комітети. 4 грудня штаб 1-го Українського корпусу дізнався, що 2-й Гвардійський корпус (разагітований більшовиками на чолі з Євгенією Бош) залишив фронт і концентрувався біля Жмеринки, маючи метою наступати на Київ.

Рішення ухвалювати треба було негайно. І генерал Скоропадський, старий дисциплінований служака, на свій страх і ризик віддав наказ частинам корпусу зайняти оборону на шляху більшовицьких сил. Дві бригади 104-ї дивізії опанували залізницю Шепетівка – Старокостянтинів і Фастів – Бердичів. Полки 153-ї дивізії взяли під контроль Житомир, Смілу, Васильків та Вінницю. 156-та дивізія була виведена зі складу корпусу і перекинута на Лівобережжя.

18 грудня два ешелони Волинського полку були оточені бійцями Скоропадського. Роззброєні солдати-більшовики без розмов були загнані у потяги і відправлені до Росії. 27 грудня до Вінниці наблизилися передові полки 2-го Гвардійського корпусу. Їх спіткала така сама участь. Більшовики намагалися вступити з українськими солдатами у переговори, з метою потягти час та вплинути на українців пропагандою. Але ті категорично відкинули такі пропозиції. «Десятки потягів обеззброєних нами частин були відправлені у Великоросію. В переговори з ними не вступали. Я заборонив це робити, бо знав, чим зазвичай закінчувалися такі переговори», – згадував генерал Скоропадський.

Транспорт і зв'язок, що обслуговували полки корпусу, працювали ідеально. Залізничні комісари Центральної Ради виказували повне сприяння частинам Скоропадського і водночас часто-густо заганяли потяги більшовиків у тупики. Українці виказували дива свідомості. «Всі комітети затихли, вся пропаганда в перші часи теж припинилася. Частини жили у вагонах, навіть не у теплушках, оскільки Київ не давав нам печей, і, попри стужу, ніяких ремствувань не було». Наступ більшовиків було зупинено. Перший етап протистояння з більшовиками українці блискуче виграли.

Сумний фінал

Все, що сталося потім, неабияк дивує і наводить на питання, а чи справді Центральна Рада опиралася більшовикам? Логіка подій створює стійке враження, що інтернаціоналісти-соціалісти з ЦР насправді в союзі з більшовиками свідомо нищили загони українського війська, ладного битися за свою землю. «Частини в більшості випадків жили в огидних умовах, у сильну зимову хурделицю вони знаходилися у неопалюваних вагонах. Як я не клопотав, але абсолютно нічого не міг добитися від Києва. Мені це навіть здалося підозрілим: чи не бажає секретаріат, спостерігаючи за моїми успіхами, добитися того, аби в мене корпус в таких умовах почав бешкетувати?» – згадував Скоропадський. Генерал навіть не здогадувався, як він був близько до істини. «Якогось генерала над нами поставить. Ми вже, мовляв, з французької революції знаємо, до чого цей мілітаризм доводить. Ми до цього ніколи не допустимо», – так описував настрої в лавах Центральної Ради лідер партії хліборобів-демократів Сергій Шемет.

І таки не допускали. Більшовики вже зайняли Харків і Катеринослав, а голова Секретаріату Володимир Винниченко наголошував: «Формування сердюцьких полків не в інтересах ні селянства, ні робітників, є затією буржуазних кіл громадянства та їх прихвоснів, і тому вся демократія мусить об'явити цим буржуазним намірам найрішучішу війну». 26 грудня був відправлений у відставку творець Сердюцьких дивізій, начальник Київського військового округу підполковник Павленко. На його місце було призначено штабс-капітана Шинкаря, який під час боїв за Київ просто зник з міста. У січні 1919-го він очолював вже більшовицький загін.

Командувати обороною Лівобережжя Центральною Радою було призначено фактично дезертира й авантюриста підполковника Юрія Капкана. За висловом його помічника прапорщика Чеботаріва, Капкан весь час боротьби з більшовиками не виходив з київських ресторанів. Певно, поцікавитися його минулим на думку не спало нікому. 31 грудня 1917 року у відставку було відправлено Генерального секретаря з військових справ Симона Петлюру. Останній і сам чимало поспував життя офіцерам-українцям. Але він бодай розумів серйозність становища і намагався не заважати військовим виконувати їхні прямі обов'язки. Новий Генеральний секретар з військових справ економіст Микола Порш одразу «порадував» дозволом на відновлення в частинах солдатських рад, а також наказом про створення українського війська, згідно з яким вже наявні штатні частини армії підлягали демобілізації. Віднині солдати могли розбігатися по домівках на підставі указу Центральної Ради.

У таких умовах 156-та дивізія 1-го Українського корпусу, яка не мала надійного командування, розбіглася по домівках. Інші дві дивізії після місяця сидіння на морозі в неопалених вагонах без гарячої їжі та теплого обмундирування, теж протрималися недовго. Генерал Скоропадський намагався якось виправити ситуацію. 4 січня він особисто зустрівся з міністром Поршем, вимагаючи, щоби корпус забезпечили теплими речами, харчами, пальним та спорядженням. Центральна Рада мала все необхідне – київські склади ломилися від припасів. Проте корпус не отримав нічогосінько.

В цих умовах Павло Скоропадський подав у відставку, передавши командування корпусом генералу Якову Гандзюку – командувачу 104-ю дивізією. Але від штабу корпусу Павло Петрович нікуди не поїхав. У Білій Церкві, разом зі штабом перебувала і Генеральна рада Вільного козацтва, чийм отаманом генерал Скоропадський був обраний ще в жовтні 1917-го. По суті, генерал намагався перетворити організацію Вільного козацтва на альтернативний Центральній Раді тил для своїх військ. Швидке просування більшовиків не дало змоги втілити ці плани.

Під час оборони Києва залишки Українського корпусу ще знаходилися біля Мотовилівки, але від Генерального Секретаріату вони не мали взагалі жодної інформації. Щоби з'ясувати, що коїться в Києві, командувач корпусом генерал Гандзюк, начальник штабу корпусу генерал Сафонов і начальник оперативного відділу штабу полковник Гаєвський поїхали до Києва і... потрапили до рук більшовиків. Генералів Гандзюка і Сафонову було розстріляно. Обезголовлений корпус не став чинити опору більшовикам і швидко саморозпустився.

Після відходу українців з Києва голова Генерального Секретаріату ЦР Володимир Винниченко покинув свою посаду та поїхав до Бердянська, вже зайнятого більшовиками (!). «Я під той час уже не вірив у особливу прихильність народу до Центральної Ради. Але я ніколи не думав, що могла бути в йому така ненависть. Особливо серед салдатів. І особливо серед тих, які не могли навіть говорити по-руськи, а тільки по-українськи», – згадував Винниченко.

Не дивно, коли за два з половиною місяці селяни-хлібороби, вільні козаки та колишні офіцери й солдати 1-го Українського корпусу проголосили генерала Скоропадського гетьманом Української Держави, крім галицьких Січових Стрільців, на захист Центральної Ради не встала жодна організація.

Дмитро Калинчук, [Український тиждень](#)